

ДО ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ОСВІТИ ФАХІВЦІВ З ДИЗАЙНУ ДРУКОВАНОЇ ПРОДУКЦІЇ

Розглядається вплив збільшення кількості навчальних закладів на якість освіти в Українських вищих навчальних закладах. Аналізується перелік необхідних складових для забезпечення необхідної якості освіти майбутніх фахівців з дизайну друкованої продукції. Співвідношення спеціальних та загальноосвітніх дисциплін та їх наповнення мають змінюватися для більш повного вирішення задач, що постали у галузі освіти фахівців з дизайну друкованої продукції. Проаналізовано ряд останніх досліджень і публікацій на теми проблем освіти у аналогічних галузях.

Ключові слова: вдосконалення; дизайн друкованої продукції; дисципліна; дослідження; освіта; проблеми.

Вступ. Останнім часом дуже активно розвивається галузь освіти, що готує дизайнерів, у тому числі фахівців з дизайну друкованої продукції. Кількість навчальних закладів дизайнерського профілю продовжує зростати, з'являючись на базі багатьох вищих та середніх навчальних закладів у різних регіонах України. Але, на жаль, якість освіти у порівнянні з «докомп'ютерною ерою» стала набагато гіршою, і ця проблема продовжує турбувати прогресивну частину педагогічної громади на протязі багатьох років. Склалася ситуація, коли в гонитві за модною професією дизайнера, збільшенню кількості «професіоналів», в жертву приноситься глибина та наповненість підготовки майбутніх фахівців.

Мета. Метою наукового дослідження є дослідження впливу збільшення кількості навчальних закладів на якість освіти в Українських вищих навчальних закладах. Аналіз переліку необхідних складових для забезпечення необхідної якості освіти майбутніх фахівців з дизайну друкованої продукції.

Постановка проблеми. Для організації повноцінного навчання у непрофільних закладах не вистачає багатьох складових. При відкритті нового для навчального закладу напряму відмічається нестача спеціальних аудиторій та обладнання для студентів, що мають навчатися професії дизайнера. Найперше, для нової спеціальності або напряму підготовки потрібно знайти достатню кількість відповідних приміщень, тобто не досить навіть просто аудиторного фонду – ці приміщення мають бути спеціально оснащені, комп'ютеризовані, укомплектовані необхідним програмним забезпеченням та проекційним обладнанням.

У багатьох нових закладах, крім того, відчувається нестача професійного педагогічного складу, бо професійна підготовка дизайнерів у вищих навчальних закладах – порівняно новий освітній напрям, що активно розвивається. Професії дизайнера притаманна певна специфіка, що вирізняє її серед інженерних і суто художніх професій, оскільки знаходиться на межі, поєднує в собі риси матеріальної і духовної діяльності.

Викладачів такого напряму готують в недостатній кількості, що не може забезпечити зростаючий потік студентів напрямку «Дизайн» по всій Україні. Ще важче знайти викладачів, котрі були б спеціалістами саме в області підготовки майбутніх фахівців друкованої продукції.

Також досі існує проблема в професійному написанні методичних матеріалів, бо для того, щоб підготувати такі матеріали, викладачеві потрібен неабиякий досвід у викладанні дисциплін саме для дизайнерів, і не в загальному плані, але конкретно для тих, що готуються стати фахівцями з дизайну друкованої продукції.

Дисципліни, які вивчають студенти, не завжди повністю забезпечують майбутніх фахівців необхідним пакетом знань та навичок. Зокрема, крім дисциплін суто інженерного спрямування, надзвичайно важливими для становлення творчої особистості майбутніх фахівців-дизайнерів є дисципліни художньо-творчі, які за відсутністю спеціально оснащених приміщень не дають можливості студентам практично застосовувати набуті теоретичні знання в таких дисциплінах, як «Графіка» (різновиди естампної друкованої графіки – високий, глибокий, плоский друк), «Робота в матеріалах» (робота з склом, глиною тощо), «Фотографія та фотографіка» (павільйонна та предметна зйомка, натурна зйомка). Відсутність або недостатня кількість комп'ютерних класів, оснащених пакетом програм для роботи з мультимедіа та графіки часто створюють труднощі із одержанням та закріпленням необхідних навичок роботи з програмами, вчасним виконанням студентами необхідних практичних завдань.

На думку провідних педагогів, спеціалістів з викладання дизайну успішну підготовку майбутнього дизайнера друкованої продукції визначає ряд передумов:

- якісна та глибока підготовка професійних навичок;
- художня підготовка на основі класичної спадщини та сучасних тенденцій у розвитку мистецтва;
- професійно спрямована технічна підготовка.

Все це разом є необхідним фундаментом підготовки майбутніх фахівців з дизайну друкованої продукції до професійної діяльності у вищих навчальних закладах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, свідчить про те, що виявлення сьогоденних проблем в процесі підготовки майбутніх професіоналів чи компетентних фахівців різних спеціальностей у ВНЗ є предметом надзвичайного інтересу науковців в останні роки.

Зокрема, зазначені проблеми розглядають В. Даниленко (шляхи оптимізації дизайнерської освіти), Т. Мала (проблеми підготовки, компетентний фахівець з книжкового дизайну), В. Анцитіс (підготовка майбутнього художника-графіка), Ф. Бойченко (загальноосвітні дисципліни повинні змінювати свій характер і своє місце у співвідношенні з тими задачами, які ставить дизайн), І. Ільяшенко (підготовка фахівця з промислового дизайну), С. Люцитіс (становлення компетентного фахівця з ландшафтного дизайну) та ін.

Даниленко В. Я. у своїх творах глибоко вивчає етапи становлення синтезованої техніко-естетичної освіти у промислово розвинених країнах. У статті «Витоки дизайн-освіти (за матеріалами провідних дизайнерських шкіл світу)» автор виявив спільні риси та відмінності національних систем дизайн-освіти у країнах з високою проектною культурою. Показав характерні риси дизайн-освіти у країнах, що розвиваються. Аналізуючи розвиток дизайнерської освіти у багатьох країнах світу, автор робить висновок, що, «розбудовуючи національну систему дизайн-освіти в Україні, маємо можливість спиратися на багатий досвід у цій справі, що напрацьовано не тільки традиційно «дизайнерськими» країнами, але й країнами «молодшими». Глибоке осмислення досвіду різних країн буде запорукою розумних кроків у творенні власної національної дизайнерської школи» (Даниленко В., 1998, с. 143).

Баніт О. В. у своїй дисертації теоретично обґрунтовує зміст і структуру професійної майстерності, виявляє психолого-педагогічні особливості та організаційно-педагогічні умови розвитку професійної майстерності викладачів графічного дизайну у вищих навчальних закладах мистецького профілю, аналізує історію підготовки викладачів-дизайнерів та сучасний стан розвитку їх професійної майстерності, визначає основні компоненти та складові професійної майстерності викладачів графічного дизайну. Обґрунтовуючи програму, методику й основні етапи констатувального та формуального експериментів, визначає критерії професійної майстерності, їх показники та рівні виявлення (Баніт О. В., 2013, с. 12).

Проблеми підвищення рівня компетентності фахівців з книжкового дизайну розглядає Мала Т. В. Автор висловлює припущення про те, що «ефективність формування професійної компетентності майбутніх фахівців з книжкового дизайну у

ВНЗ може бути досягнута, якщо цей процес побудувати на основі розробки й реалізації таких педагогічних умов: 1) орієнтація студентів на самооцінку власного рівня професійної компетентності; 2) послідовна реалізація моделі трансформації навчальної діяльності студента в професійну діяльність фахівця; 3) інтегрована міждисциплінарна підготовка майбутніх дизайнерів книги через взаємозв'язок загальнопрофесійних, професійних і спеціальних дисциплін на основі художнього проектування книги» (Мала Т. В., 2008, с. 35).

Проте жоден з авторів не спрямував наукове дослідження на вивчення основних проблем підготовки професійних фахівців саме з дизайну друкованої продукції у ВНЗ.

Аналіз професійної підготовки фахівців з дизайну поліграфічної продукції в Україні. На початку 1920 років в Україні займалися підготовкою фахівців з графічного дизайну і дизайну поліграфічної продукції лише кілька вищих навчальних закладів, зокрема, у Харкові та Львові. Ці заклади за довгі роки розвитку накопичили величезні здобутки у галузі методик навчання, вони виховали декілька поколінь професіоналів-викладачів, що переймали досвід у попередників, примножуючи та розширюючи його.

Але навіть такі могутні і розвинені навчальні заклади не можуть забезпечити повністю професійно спроможним викладацьким складом ту величезну кількість навчальних закладів, що з'явилися протягом останньої третини другої половини 20 ст. та продовжують відкриватися. Для галузі дизайну та для дизайну поліграфічної продукції зокрема необхідно розробити методики навчання, готувати більшу кількість спеціалістів, що зможуть викладати предмети на стику художнього і інженерного профілю, необхідно створити високотехнічне середовище для навчання в усіх закладах, що взялися готувати сучасних спеціалістів з дизайну поліграфічної продукції.

Графічна підготовка студентів інженерних спеціальностей повинна бути цілісною педагогічною системою, яка володіє особистісним, практичним спрямуванням з метою забезпечення конкурентоспроможності фахівця на ринку праці відповідно до світових стандартів, ефективності його інтелектуального розвитку, професійної компетентності, творчого потенціалу, рефлексії власної діяльності, здатності до саморозвитку на основі об'єктивних законів суспільства, природи, техніки й технологій з урахуванням екологічного та морального імперативів, усвідомлення гармонізації предметного світу.

Для того, щоб система графічної підготовки студентів вищих навчальних закладів працювала, до її складу мають входити поряд з іншими основні компоненти, такі як:

- студент (його бажання, здібності та прагнення самовдосконалення);

- викладач (його спрямовуюча, контролююча діяльність та професійність);
- зміст графічної підготовки, методи, форми, інформаційно-предметне забезпечення на основі комп'ютерних технологій;
- графічна діяльність студента як специфічний спосіб пізнання;
- оцінювання та корекція отриманих результатів.

Графічна підготовка фахівців має здійснюватися на основі реалізації принципів системності, мобільності і динамічності змісту й форм навчання, інформаційної технологічності навчання, розширення функціональних можливостей графічних зображень у професійній діяльності інженера, ускладнення професійних функцій інженера (Даниленко В., 2002, с. 6). Всі ці положення можуть бути без змін застосовані в освіті дизайнерів поліграфічної продукції, тому що при підготовці таких спеціалістів, крім художньо-творчої компоненти велику вагу має суто інженерна складова.

Графічна підготовка студентів потребує врахування перспективних напрямів у професійній діяльності сучасного інженера (комп'ютерне проектування, дизайн, ергономіка), розгортання ефективних інтелектуальних комунікацій, концептуального розвитку графічного знання – поступового переходу від етапу візуально-образного графічного моделювання до комп'ютерного моделювання тривимірних об'єктів (комп'ютерної графіки) та чотиривимірної моделювання чотиривимірних об'єктів (комп'ютерної анімації), ієрархічної структури графічної діяльності, поліфункціональності графічних зображень (Джеджула О. М., 2007, с. 7).

Отже, метою цієї статті є аналіз головних недоліків підготовки фахівців з дизайну друкованої продукції у вищих навчальних закладах, пошук і визначення яких допоможе винайти оптимальні методи організації навчального процесу та досягнення найвищого професійного рівня навчання майбутніх дизайнерів друкованої продукції.

Сьогодні методика навчання дизайну є відносно молодим напрямком педагогічної діяльності, що інтенсивно розвивається. Слід констатувати, що методика викладання дизайну взагалі і дизайну поліграфічної продукції зокрема розвинена поки досить слабо, хоча практика вельми потребує її розробки та наукового обґрунтування. Виразно недостатня увага приділяється використанню методів семіотичного аналізу і вивченню національних особливостей дизайну при підготовці дизайнерів у вузах. (Сокольникова Е. В., 2011, с. 18)

Найбільш близька до теми нашого дослідження дисертація Косіва В. М. «Національні моделі і глобалізація графічного дизайну другої половини ХХ ст.» (2003). У ній він вперше ввів поняття «національна модель графічного дизайну», яке окреслюється як унікальна система комунікативних та образно-формальних особливостей творів у межах однієї країни. В. М. Косів вивчив японську, корей-

ську, іранську, швейцарську, італійську і польську національні моделі. За способами формування дані моделі розділені на дві групи: сформовані національними мистецькими традиціями країни і стильовими особливостями. Зокрема виділений графічний дизайн на Україні та країнах, які знаходяться на стадії теоретичного обґрунтування власних моделей. Глобалізація графічного дизайну другої половини ХХ ст. розглянута в контексті «інтернаціонального стилю», «типографічного експресіонізму», розробки піктограм як наднаціональної візуальної мови. (Мала Т. В., 2009 – с. 5.)

За останні десятиліття на поліграфічному ринку України з'явилась велика кількість видань низької художньої та поліграфічної якості, що є прямим наслідком недостатнього рівня професійної підготовки дизайнерів друкованої продукції, недоліків їхньої професійної компетентності. Проблема полягає у однобічному підході до навчання студентів ВНЗ, де не враховується специфіка процесу художнього проектування в контексті зв'язку між дисциплінами. (Мала Т. В., 2009 – с. 118-122).

Професія дизайнера надає можливість, методи та прийоми передавання за допомогою візуальних образів найскладніших проблем суспільства, складних соціальних ситуацій, а також можливості, альтернативи та методи подолання кризових проблемних ситуацій. Перед Дизайнерами відкриті можливості різноманітних досліджень, експериментів, пошуку форм та подачі предметних засобів, що присутні у повсякденному житті людини.

Аналізуючи можливі шляхи цих якісних перетворень за допомогою засобів дизайну, фахівці вже не раз звертаються до проблеми перебудови системи дизайнерської освіти. Щоправда, сама система ще доволі нестала, хоча підготовкою дизайнерських кадрів на даний час займаються в країні декілька вищих та середніх навчальних закладів. Зокрема, у Харківській державній академії дизайну і мистецтв, Національній Академії образотворчого мистецтва і архітектури (м. Київ), Львівській академії друкарства, а також у цілому ряді інших навчальних закладів. За останній час виникла ціла низка навчальних закладів різних рівнів акредитації (III – IV рівня), які з блискавичною швидкістю відкривають відділення та факультети дизайну (Бойченко Ф., 2003, с. 116).

Кожному ясно, що ні одна з нинішніх дизайнерських шкіл не може взяти за взірця для свого розвитку ні організаційну структуру, ні навчальні плани, ані методику викладання навчальних завдань інститутів, що займаються підготовкою вчених, інженерів або художників. Дизайн кваліфікується як діяльність проектна, і тому дуже відрізняється від традиційної методики освіти, отже потребує нових нетрадиційних шляхів вирішення проблеми. (Бойченко Ф., 2003, с. 117).

Специфіка підготовки дизайнерів поліграфічної продукції вимагає для свого повноцінного розвит-

ку створення нових сучасних організаційних навчальних структур, навчальних планів, розробки методик викладання навчальних завдань, потребує нових шляхів та нетрадиційних методик освіти. Кожен навчальний заклад прагне розробити свій пакет методичних програм та посібників для навчання студентів, але, на мій погляд, є необхідним використовувати для написання багатий досвід вищих навчальних закладів цього напрямку що існують від самого початку професії дизайн в Україні. Це Українська академія друкарства та Харківська державна академія дизайну і мистецтв.

В основному у сучасних видавництвах і рекламних агенціях процес формування макетів

поліграфічної продукції, їх структури й форми до сьогоднішніх днів часто відбувається стихійно. Макет не проектується, а лише «складається», елементи макету бездумно розміщуються на площині. У більшості випадків дизайнер не розуміє мети реклами, точних уявлень про вікову категорію аудиторії впливу, психофізіологічні особливості її сприйняття, не знає ситуації на рекламному ринку, не вивчає аналоги, не досліджує можливостей сучасної поліграфії й не здійснює контроль та критичну оцінку процесу створення макету від початку й до кінця. У результаті: створений макет, реклама, вітрина, етикетка або пакування може загубитися серед аналогічної продукції. Такий резуль-

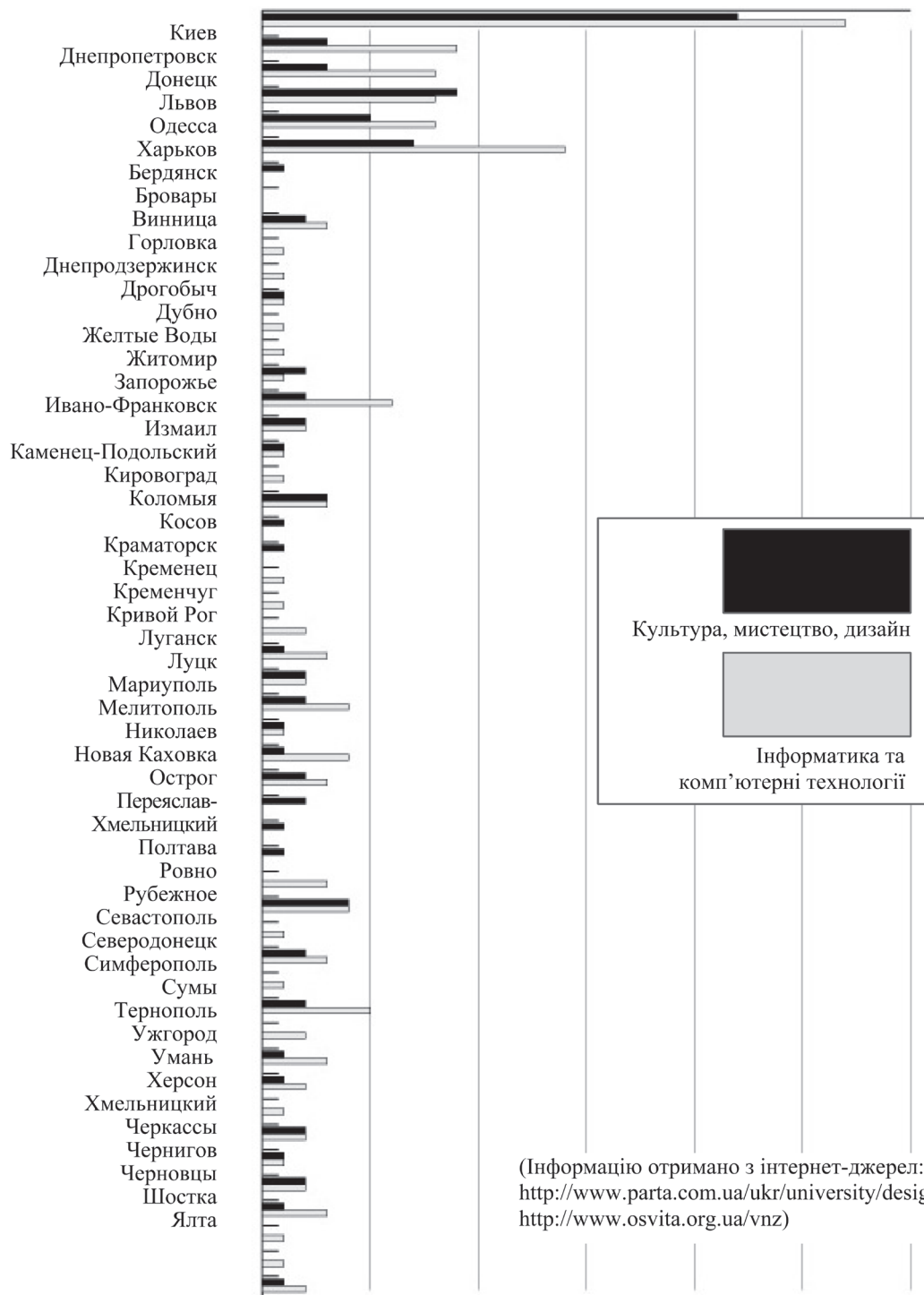

Рис. 1. ВНЗ України 2014 рік

тат – свідчення низького рівня компетентності дизайнерів поліграфічної продукції. Тому українське суспільство зараз відчуває гостру потребу в компетентних фахівцях з дизайну друкарської продукції і пошуку шляхів підвищення якості і ефективності їхньої підготовки.

Висновки. У статті проаналізовано головні недоліки підготовки фахівців з дизайну друкованої продукції у вищих навчальних закладах України. Визначено деякі з причин, що заважають якісному

навчанню, що може допомогти винайти оптимальні методи організації навчального процесу та досягнення найвищого професійного рівня навчання майбутніх фахівців, дизайнерів друкованої продукції. Показано кількість вищих навчальних закладів по містах України, що готують спеціалістів з дизайну у 2014 році та порівняно кількість закладів художнього та технічного профілю (див. рисунок 1).

Література

1. **Баніт О. В.** Розвиток професійної майстерності викладачів графічного дизайну у вищих навчальних закладах мистецького профілю. Дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук. – Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України. – Київ, 2013.
2. **Бойченко Ф.** До проблеми становлення дизайн-освіти. // Дизайн-освіта 2003: досвід, проблеми, перспективи // збірник матеріалів Всеукраїнської науково-методичної конф. / за заг. ред. Даниленка В. Я. – Харків: ХДАДМ, 2003. – 312 с.
3. **Даниленко В.** Дизайн-освіта у розвинених країнах: спільні риси та відмінності. Матеріали науково-практичної конференції «Художня освіта в Україні». – Київ, 1998.
4. **Даниленко В.** Шляхи оптимізації змісту дизайнерської освіти в Україні / Даниленко В. // Теорія і практика матеріально-художньої культури: Перша електронна наук. конф., м. Харків: ХДАДМ, 15 жовтня 2002 р.: зб. матеріалів. – Х.: ХДАДМ, 2002. – №1. – С. 14-15.
5. **Джеджула О. М.** Теорія і методика графічної підготовки студентів інженерних спеціальностей вищих навчальних закладів. Дис. доктора пед. наук – ТНПУ імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, 2007.
6. **Косів В. М.** Національні моделі і глобалізація графічного дизайну другої половини ХХ ст. – Рукопис. // Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства за спеціальністю 05.01.03. – технічна естетика. Харківська державна академія дизайну і мистецтв. Харків, 2003.
7. **Мала Т. В.** Основні проблеми підготовки компетентних фахівців з книжкового дизайну у вищих навчальних закладах – Вісник ХДАДМ – Х.: ХДАДМ, 2009 – С. 116-122.
8. **Сокольникова Е. В.** Семиотический подход к анализу национальной специфики графического дизайна в процессе подготовки дизайнеров в вузе // Дис. кандидата педаг. наук – МГГУ им. М. А. Шолохова, 2011.

References

1. **Banit, O. V.** (2013). Development of professional skills of teachers of graphic design in higher education artistic profile. Dis. for obtaining sciences. stupas. candidate. ped. Science. – Institute of Teacher Education and Adult Education NAPS Ukraine. Kyiv (in Ukrainian).
2. **Boychenko, F.** (2003). On the problem of the formation of design education. Design Education 2003: experience, problems and prospects. Proceedings of the All-Ukrainian scientific-methodical conference. For general, eds. Danilenko VJ. Kharkov: KSADA, 312 p. (in Ukrainian).
3. **Danylenko, V.** (1998). Design education in developed countries: similarities and differences. Proceedings of the conference «Art Education in Ukraine». Kyiv (in Ukrainian).
4. **Danylenko, V.** (2002). Ways of optimizing the content of design education in Ukraine. Theory and practice material and artistic culture: the first electronic scientific conf., Kharkov KSADA, № 1, p. 14-15 (in Ukrainian).
5. **Dzhedzhula, O. M.** (2007). Theory and methods of preparation of graphics engineering students in higher education. Dis. Dr. ped. Science. TNPU of Volodymyr Hnatiuk, Ternopil (in Ukrainian).
6. **Kosiv, V. M.** (2003). National patterns and globalization graphic design of the second half of the XX century. Manuscript. Dissertation for the degree of Candidate of Arts, specialty 05.01.03. Technical aesthetics. Kharkiv State Academy of Design and Arts. Kharkov (in Ukrainian).
7. **Mala, T. V.** (2009). The main problem of training competent professionals of book design in higher education. Journal KSADA-X.: KSADA, p. 116-122 (in Ukrainian).
8. **Sokol'nykova, E. V.** (2011). Semiotic approach to the analysis of the national specifics of graphic design in the preparation of design in high school. Dis. candidate educators. Science - MGGU im. M. A. Sholohova (in Russian).

Г. В. Брюханова

К ПРОБЛЕМЕ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ОБРАЗОВАНИЯ СПЕЦИАЛИСТОВ ПО ДИЗАЙНУ ПЕЧАТНОЙ ПРОДУКЦИИ

Рассматривается влияние увеличения количества учебных заведений на качество образования в украинском высших учебных заведениях. Анализируется перечень необходимых составляющих для обеспечения необходимого качества образования будущих специалистов по дизайну печатной продукции. Соотношение спе-

циальных и общеобразовательных дисциплин и их наполнения должны изменяться для более полного решения задач, стоящих в области образования специалистов по дизайну печатной продукции. Проанализирован ряд последних исследований и публикаций на темы проблем образования в аналогичных отраслях.

Ключевые слова: дизайн печатной продукции; образование; проблемы; совершенствование.

G. Brukhanova

TO THE PROBLEM OF IMPROVING THE EDUCATION OF DESIGN PROFESSIONALS PRINT PRODUCTION

The impact of increasing the number of schools on the quality of education in Ukrainian universities. Analyzed for the necessary components to ensure the necessary quality of education of future specialists in the design of printed materials. The profession of a designer has its specifics which makes it different from engineering and purely artistic professions because it incorporates material and spiritual aspects. Value of special and general education courses and content have changed to better solving problems that have emerged in the field of education specialists in the design of printed materials. In addition to purely engineering courses, it is important to focus on moulding an artistic personality of future designers by teaching art-related courses which cannot be done without specially equipped classrooms. Absence or lack of computer labs equipped with multimedia and graphics software often present a challenge in retaining and solidifying required skill sets when working with those programs as well as in students' timely completion of required practical assignments. Analysis of the most recent research papers and publications covering the beginning of addressing this problem indicate that identifying today's problems of education of various future professionals or competent specialists in post-secondary institutions is a topic of utmost scientific interest in recent years.

Training engineers in graphics must encompass a comprehensive educational program that offers a practical focus to allow for professional competitiveness in the world-standard employment market, effectiveness of their intellectual development, professional competence, creative potential, reflexion of individual activity, ability to self-develop on the basis of objective societal norms, nature, technology, and taking into consideration environmental and moral imperatives and awareness of harmonization of the objective world.

Keywords: improvement; design of printed products; discipline; research; education; problems.

Рецензенти

Сисоєва С. О. – д. пед. н., проф., чл.-коресп. НАПН України,
Коновалова О. В. – к. мистецтв., доц.

Стаття надійшла до редакції 25.07.2014

УДК 37.013.42

О. В. Наконечна

СТАН ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ ДО ВИКОРИСТАННЯ АРТ-ТЕРАПІЇ В РОБОТІ З ПІДЛІТКАМИ

Автор обґрунтовує структуру готовності майбутніх соціальних педагогів до використання арт-терапії в роботі з підлітками, яка включає компоненти, критерії, показники та рівні. Більш детально зупиняється на критеріях (когнітивний, операційно-дієвий, творчий, мотиваційно-особистісний) та рівнях (базово-пошуковий, початково-наслідувальний, достатньо-конструктивний та професійно-творчий). А також аналізує результати діагностики реального стану готовності майбутніх соціальних педагогів до використання арт-терапії в роботі з підлітками, яка була проведена на констатувальному етапі дослідження.

Ключові слова: готовність; компоненти; критерії; показники; рівні.

Вступ. Необхідно зазначити, що питання підготовки соціальних педагогів до професійної діяльності досліджувались у різних аспектах, зокрема: теоретико-методологічні основи професійної підготовки соціальних педагогів у закладах вищої освіти (Л. Міщик); концептуальні підходи до підготовки соціальних педагогів (І. Зверева); професійна підготовка соціальних педагогів,

технології соціально-педагогічної роботи (А. Капська); професійна підготовка фахівців до соціально-педагогічної діяльності в умовах університетської освіти (С. Харченко).

Водночас, не зважаючи на те, що аналіз зарубіжної і вітчизняної літератури свідчить про те, що проблеми арт-терапії у роботі з підлітками досліджують багато вчених-теоретиків